

Іщенко А.

Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України. Аналітична записка

У контексті виконання завдань, окреслених у чинній Стратегії національної безпеки України¹, актуальності набуває питання визначення критеріїв національної безпеки в освітній сфері. Потрібно зауважити, що дана проблема належним чином не розроблена, попри очевидну взаємопов'язаність освітньої та безпекової царин. Таке становище пояснюється, у тому числі, недостатньою увагою до міжнародного досвіду. Додаткову перешкоду становить також те, що для багатьох європейських демократичних держав питання національної безпеки до останнього часу не мали першочергового значення, а підпорядкування військово-політичним інтересам усіх сфер суспільного життя в недемократичних державах (колишній СРСР, сучасні РФ та КНР, деякі ісламські держави) навряд чи може слугувати прийнятним взірцем для України навіть в умовах протистояння зовнішній агресії ([Національний інститут стратегічних досліджень](#)).

Освіта як питання національної безпеки: досвід США

З огляду на зазначене, цінним видається досвід аналізу безпекових вимірів освітньої сфери, здійснюваний у США. 2012 р. у Нью-Йорку було видано доповідь «Реформа американської освіти і національна безпека»², підготовлену Незалежною робочою групою (один з її керівників – колишній державний секретар США К. Райс). Доповідь безпосередньо присвячена *питанням взаємозв'язку розвитку і перспектив системи освіти та стану національної безпеки в контексті загроз і викликів початку XXI століття*. Аналіз безпекових вимірів освітньої політики, здійснюваний представниками американської експертної спільноти, відзначається не тільки загальними обґрунтуваннями важливості освітньої сфери, а й визначенням критеріїв оцінки стану освіти у зв'язку з потребами зміцнення національної безпеки та пропозиціями щодо заходів, спрямованих на поліпшення ситуації в освітній галузі.

Значна частина висновків доповіді є слушною стосовно вітчизняного контексту. Фактично документ є відповіддю на питання – «*Чому освіта є складовою національної безпеки?*». Автори виділяють п'ять основних загроз, які

¹ Стратегія національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України») // Веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14>.

² Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York: Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – 120 p.

мають високий потенціал актуалізації у разі зволікання з подоланням негативних тенденцій в освітній царині:

- загроза для економічного зростання і конкурентоспроможності;
- загроза для воєнної безпеки;
- загроза для інформаційної безпеки;
- загроза для глобальних інтересів США;
- загроза для єдності і згуртованості нації.

Також автори доповіді наголошують, що «військова сила вже не є достатньою умовою для гарантування безпеки держави. *Національна безпека нині тісно пов'язана з людським капіталом*, а сила чи слабкість людського капіталу країни визначається станом системи освіти».

Довідково: За рейтинговою оцінкою розвитку людського капіталу Всесвітнього економічного форуму, 2015 р. Україна посіла 31 позицію (між Республікою Корея і Угорщиною) серед 124 країн світу, які брали участь у дослідженні. Досить високий загальний рейтинг людського капіталу України у першу чергу зумовлений високими показниками параметрів, пов'язаних з освітньою сферою. Так, 100 % населення здобуває початкову освіту, а за рівнем здобуття середньої освіти наша держава знаходиться у першій десятці ³. Водночас для багатьох навіть розвинутих країн, зокрема, членів Європейського Союзу, серйозну проблему становить якраз недостатній рівень письменності та інших базових освітніх навичок ⁴. За Індексом глобальної конкурентоспроможності, Україна посідає 76 місце серед 144 країн. Доволі високі показники кількості науковців та інженерів (48 місце) супроводжуються у нашій країні надзвичайно низькими показниками здатності утримувати/залучати таланти (132 та 130 позиції відповідно) ⁵.

Ключові критерії безпекового аудиту освітньої сфери

Технології, математика, комп'ютерна грамотність

Економічне зростання залежить від конкурентоспроможності на світовому ринку товарів і послуг, який вимагає як дедалі вищої кваліфікації, так і дедалі вищої здатності працівників швидко опановувати нові знання, уміння та навички, пристосовуючись до динамічного розвитку економіки. Те саме

³ Рівень розвитку людського капіталу України у 2015 році // Економічний дискусійний клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/riven-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-ukrayiny-u-2015-roci>

⁴ Council conclusions on literacy // Council of the European Union, Brussels, 26 and 27 November 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2015888%202012%20INIT>

⁵ Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності // Економічний дискусійний клуб, 23.06.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti>

стосується оборони держави: новітні військові та оборонно-промислові технології потребують *кваліфікованих кадрів, здатних до якісного і швидкого освоєння нових знань та умінь*.

Проникнення інформаційних технологій та нових медіа в економіку, соціальне життя та оборонну сферу зумовлює важливість *комп'ютерної грамотності та медіаосвіти* як складових навчальних програм. З огляду на подальше зростання руйнівного потенціалу кібератак, актуальним завданням стає підготовка фахівців, здатних адекватним чином забезпечувати захист інформаційних систем, у першу чергу, об'єктів критичної інфраструктури і державних органів. Важлива й водночас специфічна для України проблема полягає у забезпеченні належного рівня патріотизму та опірності до ворожих впливів як самих фахівців з інформаційної безпеки, так і тих, хто безпосередньо визначає їхні завдання та загальну політику в цій сфері.

Співробітництво та міжнародна конкуренція у вищій освіті

Розширення можливостей здійснення науково-дослідницької та інноваційної діяльності ВНЗ у рамках імплементації Закону України «Про вищу освіту»⁶ *створює базу для активнішої участі українських університетів у програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки»⁷*. Активізація участі українських викладачів, студентів, аспірантів у зазначеній програмі сприятиме як безпосередньому зміцненню обороноздатності (отримання наукових результатів у таких галузях, як захист від хімічних, бактеріологічних та ядерних речовин, телемедицина, інформаційні технології тощо), так і налагодженню наукового партнерства та підвищенню кваліфікації українських науково-педагогічних працівників.

Останнім часом серйозною вітчизняною проблемою є *загострення конкурентної боротьби за українського студента з боку ВНЗ зарубіжних країн*, спричинене високою платою за навчання у частині українських ВНЗ, корупцією та відносно невисокою якістю освіти. Значний відносний та абсолютний приріст студентів з України демонструють канадські, британські, чеські та італійські університети, а найбільше зростання кількості українських студентів спостерігається у польських університетах⁸. Особливе занепокоєння викликає те, що посилення «освітньої міграції» з України відбувається в умовах фактичного надлишку місць у вітчизняних ВНЗ.

Іноземні мови та глобальна обізнаність

⁶ Закон України «Про вищу освіту» // Веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

⁷ The Science for Peace and Security Programme [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_85373.htm

⁸ Міжнародний вимір освіти // Аналітичний центр CEDOS [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/categories/osvita/international-dimension-of-education/articles?type=data>

У сучасному глобалізованому світі зростає значення обізнаності з міжнародними справами та різними аспектами життя в інших країнах. Цим зумовлюється підвищення ролі володіння іноземними мовами та розуміння подій у світі. Для України актуальність даного моменту визначається необхідністю європейської та євроатлантичної інтеграції включно з їх оборонними та політичними аспектами. У вітчизняних реаліях основною проблемою вивчення іноземних мов у школі та ВНЗ нині є значний розрив між кількісними показниками та якістю отримуваних знань і компетенцій.

Ще одним зовнішнім напрямом посиленої уваги для України є російський: від адекватності розуміння поточних та перспективних процесів, що відбуваються у цій країні, великою мірою залежить успішність протистояння наявній російській агресії та моделювання варіантів зовнішньої політики на російському напрямі, а, відтак, розвиток нашої держави в цілому.

Національна ідентичність

Як значущий для національної безпеки напрям освіти, поряд з міжнародною обізнаністю та опануванням іноземних мов, автори доповіді «Реформа американської освіти і національна безпека» виділяють «знання історії і цінностей своєї країни», підкреслюючи, що «розуміння історії, політики, культури і традицій є важливим для громадянської позиції і критично значущим для усвідомлення того, хто є союзниками, а хто супротивниками Америки»⁹.

Наступний висновок доповіді полягає у важливості формування і зміцнення суспільної єдності через навчальні предмети суспільствознавчого циклу (національна і світова історія, політична та правова системи)¹⁰. В Україні в умовах зростання соціально-економічної нерівності також зростає значення зміцнення національної солідарності, прищеплення молодим громадянам духу взаємної довіри, поваги і допомоги.

<...> Висновки

Як свідчить зарубіжний досвід, найбільш значущими у безпековому вимірі напрямами розвитку освіти є:

- збереження високих показників охоплення освітою при поліпшенні рівня її якості;

⁹ Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (In k Force Report No. 68). – New York: Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – P. 12.

¹⁰ Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York: Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – P. 3.

- поліпшення стану вивчення пріоритетних груп навчальних дисциплін, передусім, природничо-наукового, суспільствознавчого, інформаційно-технологічного напрямів, а також іноземних мов;
- оновлення форм і змісту освіти з метою кращої підготовки молодих громадян до ефективної праці і захисту України;
- активне впровадження медіаосвіти як засобу підвищення рівня підготовки до самостійного життя й одночасно протидії інформаційній агресії;
- коригування структури підготовки кадрів з метою забезпечення її відповідності потребам національної економіки;
- розширення участі у міжнародних науково-освітніх програмах, у першу чергу, програмі НАТО «Наука заради миру і безпеки»;
- розвиток освіти протягом життя.

Основними показниками вимірювання відповідності стану й динаміки системи освіти вимогам, пов'язаним із забезпеченням національної безпеки, можуть слугувати:

– у **середній освіті** показники охоплення населення навчальним процесом, результати зовнішнього незалежного оцінювання та державних підсумкових атестацій за пріоритетними напрямами, участі українських шкіл у міжнародних дослідженнях успішності учнів (передусім TIMMS¹¹ та PISA¹²);

– у **вищій освіті** – кількісні показники студентів, що здобувають освіту за пріоритетними напрямами, та їхня успішність.

Важливими якісними показниками є результати модернізації навчальних програм, впровадження у навчальний процес оновлених навчальних компонентів.

Окремою групою значущих показників можуть стати результати регулярних соціологічних та моніторингових досліджень, спрямованих на визначення рівнів патріотизму, обізнаності у поточних подіях, зовнішньополітичній ситуації, готовності до служби у Збройних Силах України тощо.

Рекомендації

З метою забезпечення розробки конкретизованої системи значущих у безпековому плані критеріїв освітньої системи та регулярного моніторингу поточного стану і динаміки їх дотримання (безпекового аудиту) доцільним видається вжиття таких заходів:

1. Міністерству освіти і науки України за участі Ради національної безпеки і оборони України та Міністерства оборони України спільно з Національною академією педагогічних наук України розробити систему

¹¹ Trends in International Mathematics and Science Study [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.timss.org/>

¹² Programme for International Student Assessment [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oecd.org/pisa/>

загальних підходів та конкретизованих кількісних і якісних контрольних показників оцінювання відповідності стану освітньої системи вимогам національної безпеки на поточний момент і тривалішу перспективу.

2. Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України на основі переліку контрольних показників розробити методики виокремлення, обробки, аналізу та узагальнення первинних даних, отримуваних від навчальних закладів; організувати підготовку річних звітів щодо значущих у безпековому плані результатів роботи системи освіти.

3. Національній академії педагогічних наук України із залученням профільних громадських організацій з метою забезпечення контролю якісних параметрів освітньої сфери налагодити регулярні фахові обговорення (круглі столи, конференції) відповідної проблематики із залученням кваліфікованих вітчизняних та зарубіжних експертів.

4. Міністерству освіти і науки України у роботі з оновлення навчальних програм та навчальних матеріалів, при підготовці педагогічних кадрів забезпечити урахування пріоритетів національної безпеки в освітній сфері.

5. Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України та Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України організувати соціологічні опитування серед учнів, студентів, працівників середніх та вищих навчальних закладів, батьків, спрямовані на визначення обізнаності у поточних подіях, зовнішньополітичній ситуації, готовності до служби у Збройних Силах України.

6. Міністерству освіти і науки України за участі Міністерства закордонних справ України, Міністерства оборони України та Національної академії наук України розробити заходи щодо розширення участі українських університетів та наукових установ у програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки»; організувати постійний моніторинг динаміки участі українських науково-педагогічних працівників, науковців, студентів, аспірантів у проектах зазначеної програми.

7. Міністерству освіти і науки України спільно з Радою національної безпеки і оборони України, Міністерством оборони України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України розробити перспективні плани підготовки першочергово необхідних для забезпечення національної безпеки кадрів у вищих та професійних навчальних закладах, підпорядкованих МОН України. Розробити механізми заохочення найбільш здібної молоді до навчання за пріоритетними спеціальностями.